

ОГЛЯДИ, РЕЦЕНЗІЇ ТА АНОТАЦІЇ

ЕТНОГРАФІЧНА ПРАЦЯ ПРО ПОДІЛЛЯ

Поділля. Історико-етнографічне дослідження.

К.: Доля, 1994. — 499 с.

Різноманітні уроки українознавства, які нині викладаються в середній та вищій школі, вимагають належного інформаційного забезпечення. Тим часом етнографія академічного рівня сама ще потребує піднесення, бо до недавня, як і вся історична наука, перебувала в занедбаному стані. Тому слід всіляко вітати вихід 1994 року книги «Поділля. Історико-етнографічне дослідження», підготовленої науковцями Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. Максима Рильського НАН України. Ця робота продовжила серію досліджень основних етнографічних областей України. Нагадаємо, що раніше побачили світ «Бойківщина», «Гуцульщина» та «Етнографія Києва та Київщини».

Поділля — чи не найбільший за площею виразно окреслений етнографічний регіон України. Подільська земля зазнавала в минулому різноманітних, часто-густо зовсім протилежних впливів. За синхроністичною таблицею історичних подій Ю. Сіцінського, саме її чужинці ділили найбільше¹. Прикметно, що історична недоля не порушила культурної нерозривності краю.

Цей край завжди привертав увагу дослідників. У рецензованій колективній монографії окремо висвітлюється історія етнографічного вивчення Поділля (автор Н. С. Стаценко). Численні посилання на джерела та літературу загалом орієнтують читача в бібліографії подільських старожитностей. Проте принагідно зазначимо, що академічний рівень книг цієї серії знижується через відсутність у них окремого довідкового відділу: списку літератури і джерел про регіон, тематичних покажчиків, невеликих словників, додатків тощо. Розповідаючи про вивчення регіонів, варто виокремлювати постаті тих невтомних трудівників на ниві краєзнавства, які найбільше зорали наукових перелогів². Сюди зараховуємо і місцевих дослідників, етнографів-аматорів.

Ретельно і комплексно, з відповідними таблицями та залученням старих і нових даних, у книзі подано історико-етнографічну характеристику Поділля. Традиційні види господарювання, побут і звичаєвість подолян, їх матеріальна та духовна культура, подільське мистецтво і ремесла — все це знайшло відображення на сторінках видання. Доцільним є вміщення матеріалу В. Балушка про цехові організації на Поділлі. Справа не тільки у Магдебурзькому праві та цеховому устрої у середньовічному Поділлі, а в необхідності пошукування замулених джерел, які можуть жити ще й досі безлику міську культуру українців. Так само збагатила б видання розвідка про церковну архітектуру та особливості церковного життя на Подільській землі. Відрадно також відзначити окреме подання з нотами, як і належить, особливостей подільських наспівів. Інформаційна насиченість книги «Поділля» задовольнить запити найвимогливіших народознавців.

Констатуємо наукову цінність видання, висловлюємо низку зауважень як загального, так і конкретного характеру. Автор вступної статті

А. П. Пономарьов вважає крайові етноніми ключовими поняттями при історико-етнографічному районуванні (с. 6). Тим-то треба було навести етимологію назви «Поділля», яку пропонує історик Я. Дашкевич. Він гадає, що ця назва виникла не з протиставлення «долу» і «гори» («долішня країна»), а відбиває географічні реалії та означає «територію, розташовану в долинах і поруч з ними», тобто «країну долин». За аналогією з топонімом «Полісся» — «країною лісів». Вважаємо-бо важливою методологічною засадою твердження В. Ключевського: «Силою, яка держить у своїх руках колись кожного народу, є природа його землі».

Автори монографії слушно зазначають, що подоляни неоднорідні за антропологічними характеристиками (с. 71—74). Отже, їх об'єднувала і об'єднує, як і українців взагалі, передусім культура. А вона зумовлена природою краю, зокрема і рельєфом місцевості. Проте вплив долин, та, за точними поетичними висловлюваннями Лесі Українки, «балочок веселих», «борів величезних, густих», «ярочків зелененьких», «стежочок маленьких, перевитих, мов стрічечки, що збігають до річечки», самих річок на вироблення етнографічних особливостей отієї «милої недбалості Поділля» якимось не простежується в дослідженнях. Не забуваймо і про екологічну доцільність такого підходу.

Шкода, але «Поділля», як і попередні книги, попри декларовану системність у висвітленні регіонів (с. 13), не має виразної і сталої структури та чіткого плану подачі матеріалу. Чомусь не в попередніх книгах цієї серії, а вже в «Поділлі» з'являється стаття «До проблеми історико-етнографічних досліджень», що претендує на певну програмність. Власне, чергова монографія становить просто продумане зібрання статей науковців, які спеціалізуються на вивченні окремих галузей етнографії. Зосередженість на одному має свої переваги, але відсутність єдиного упорядника дається взнаки. Після знайомства з книгою складається досить аморфне уявлення про Подільський край. Не випадково в монографії немає узагальнюючих підсумкових висновків стосовно його самобутності та своєрідності. А бажання пізнати унікальність краю саме й вабить до книги, і не лише пересічного читача. Доводиться нагадувати прописну істину: загальноетнічне пізнається та характеризується через регіональне, місцеве, і навпаки.

Наприклад, можна перерахувати деякі наступні подільські оригінальні риси. В житлобудуванні: розмаїття каркасної техніки виведення стін, розвинена пластика високого гребеня даху, особлива мальовничість хати, що досягається яскравістю внутрішнього та зовнішнього розпису. В одязі та вишиванні: наявність незшитих частин — обгорток, однотонних горбатов (вид вовняної плахти або запаски); розмаїття форм верхнього одягу; пишні жіночі сорочки з переважанням чорного кольору вишивки на півночі і в центрі регіону та червоного — на Подністров'ї; геометризований рослинний орнамент у вишивці; в давніх сорочках вишивання поздовжніми смугами («погрудки») й спинки; менше використання як прикраси у хаті декорованого (переважно тканого) різнобарвного рушника. В кераміці: оригінальне колористичне вирішення за рахунок розпису виробів різноманітними кольоровими глинами («ангобами»), чим досягається яскрава контрастність тоналністю.

Невпорядкованість стає помітною уже зі змісту: одні розділи й підрозділи з'являються, інші — зникають. Таке враження, що зміст пристосований до поданих науковцями матеріалів, а не матеріали до нього. Внутрішня єдність усіх аспектів народного життя вимагає такої ж єдності при його вивченні. Де та грань, яка, скажімо, відокремлює матеріальну культуру від духовної, трудову діяльність від звичаєвості та обрядовості? А хіба народне мистецтво не відноситься до матеріальної або духовної культури? Вважаємо, що книги цієї серії можуть складатися з 4-х обов'язкових частин: 1) вступна — історична характеристика та вивчення краю; 2) праця, побут, звичаї населення; 3) народне мистецтво та ремесла; 4) підсумкова — етнографічні особливості краю. Лише з наповненням цих частин можна варіювати матеріалами.

Очевидно, що такі книги, як «Поділля», мають бути останнім словом етнографічної науки. Зокрема, вони повинні підводити своєрідну риску під

питанням про етнографічні межі того чи того регіону. Адже в культурах сутнісні ознаки якраз і пізнаються на пограниччі. Етнографічні контури Поділля в монографії конкретно не означені, бо, може, ще до кінця й не простежені, не виявлені. В книзі мало польових матеріалів, зібраних самими авторами. Вже завмерлі осередки традиційних ремесел іноді подаються як діючі. А на катастрофічному становищі художнього ремісництва та можливих шляхах виходу із нього взагалі не акцентується. Така собі позачасовість, що не викликає будь-яких почуттів.

Хронічною хворобою наших етнографічних видань є неякісні, науково маловартісні, сказати б, невідповідні ілюстрації. Не обійшлося без цього і в книзі «Поділля». Подані зразки будівель, одягу, гончарних виробів, народних орнаментів — це звична стилізація під подільське мистецтво, до того ж не кращого гатунку. Поза увагою науковців залишилися численні фотоматеріали, експонати музеїв, приватних колекцій. Вибирати є з чого. Наприклад, у Музеї народної архітектури та побуту України експозиція сектору «Поділля» займає шість гектарів площі. Як прикрасили б це видання кольорові фото подільських рушників, зібраних свого часу Ю. Сіцінським, або художніх керамічних виробів та розписів із колекції В. Гагеймейстера, недавно репродуковані в часописі «Україна», чи фото з альбому незабутнього І. М. Гончара.

Від академічної праці, що писалася багатьма авторами, не можна вимагати блискучого мовного викладу та зразкового стилю. Все ж варто зауважити, що книга «Поділля» трохи перевантажена науковою термінологією (особливо там, де йдеться про антропологічну характеристику подол'ян), їй бракує простоти та прагнення авторів до художньо-естетичної досконалості.

З тих же міркувань зауважимо: хіба доцільно говорити про «структуру мотивацій спілкування та залицяння» молоді (стор. 193)? Адже таке подання матеріалу ускладнює його сприймання. Перенасичена науковим стилем стаття «Орнаментика» (автор М. Р. Селівачов).

Після прочитання статті «Історичні передумови формування одягу Поділля» (автор Т. О. Ніколаєва), на нашу думку, цілісного образу подільського народного вбрання не створюється. Мало уваги приділено районам, суміжним з Буковиною, Молдовою, Поліссям (відмінності і взаємовпливи сусідніх регіонів) тощо.

Стаття «Подільські наспіви» (автор Л. С. Єфремова), безперечно, заслуговує на увагу. Але прикро, що у книзі не знайшлося місця для хочби невеличкої добірки пісень з текстами. Адже народна пісня — це дзеркало народного життя, побуту, звичаїв.

У статті «Художні особливості вишивки» (автор Т. В. Кара-Васильєва), окрім неточностей стилістичного характеру та вживання нині неіснуючої географічної назви «УРСР» (і це на четвертому році незалежності держави!) викликають сумніви також кількарізові підкреслення спорідненості вишивки Поділля з народною вишивкою Росії. Безперечно, певні взаємовпливи, можливо, й могли мати місце, але наприклад, зображення жіночих фігур на подільських рушниках зовсім не є обов'язковим наслідком такої спорідненості — культ жіночого начала існував і в давній українській, і в давній російській культурах.

На нашу думку, мало уваги у книзі приділено таким галузям народного мистецтва, як килимарство, настінний розпис та каменярський промисел, які досягли високого рівня розвитку на Поділлі.

Втім, незважаючи на подібні недоліки, повторюємо, що узагальнення історико-етнографічних даних про регіон, все ж прислужиться сучасним науковцям, викладачам і всім зацікавленим читачам. Хотілося б, щоб у наступних книгах цієї серії яскраво проступала одухотвореність, бо, як висловився М. Бахтін, «нелюбність, байдужість ніколи не розвинуть достатньої сили, щоб напружено уповільнитись над предметом, закріпити, виліпити кожну найдрібнішу подробицю і деталь його». Етнологія саме і потребує такої копіткої, філігранної роботи, бо має справу не з мертвою, а живою історією.

ЛІЛЯ ОРЕЛ,
Василь ЯРЕМЕНКО